

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

НАДМОЩИЕ, ПРИСПОСОБЯВАНЕ
И ПРЕДСТАВИ ЗА ДРУГОСТТА В АНТИУТОПИЧНИТЕ
РОМАНИ „ИНВАЛИДНИТЕ БРАТ И СЕСТРА“
НА ЕГОН БОНДИ И „ЛЯГАЙ ДОЛУ, ЗВЯР“
НА ИРЖИ КРАТОХВИЛ

Александра Александрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

DOMINATION, ADAPTATION
AND CONCEPTS ABOUT THE OTHERNESS IN THE DYSTOPIC
NOVELS *INVALID SIBLINGS* BY EGON BONDY AND *LIE DOWN,
BEAST!* BY JIŘÍ KRATOCHVIL

Alexandra Alexandrova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. These two Czech dystopic novels *Invalid siblings* by Egon Bondy and *Lie down, beast* by Jiří Kratochvil are representative for two different literature periods – 70s and 00s, in other words: the most intensive communistic period in Czechoslovakia and the most pluralistic postmodern time. In spite of this, they are comparable to each other, because they talk about almost the same historic period in Czechoslovakia. Both novels create models of totalitarian society, where otherness must be disqualified by domination. On one hand there are invalid siblings, who are a Czech underground cultural society metaphor. They don't adapt to the totalitarian paradigm. On the other hand in the novel *Lie down, beast!* there is a selected children's society, who live in a place called The Well and who must be convinced to sacrifice themselves in the name of ideology. The main question is whether these characters (the children and the invalid siblings) are able to adapt, or not.

Keywords: dystopia, otherness, identity, (Czech) postmodernism, adapting, (Czech) underground, totalitarianism.

Романите „Инвалидните брат и сестра“¹ и „Лягай долу, звяр“ се подреждат сред най-представителните в традицията на чешката антиутопия литература.

¹ Оригинаалното заглавие на романа е *Invalidní sourozenci*. Поради липсата на български превод, моето предложение за работен превод е „Инвалидните брат и сестра“. Бел. А.А.

турни произведения. Макар и текстовете да са плод на два съвсем различни модела поетика и да не са създадени в едно и също време, смятам, че би бил плодотворен паралелният им прочит през проблемите за надмощието, приспособяването и другостта. И двата романа създават модели на антиутопия за времето на тоталитарните режими в Чехословакия. И двата изграждат свят на абсурдите, отчуждението и опитите за надмощие. Романите ни предлагат един метафоричен и ироничен поглед към идеологическата пропаганда, чиято съдба в крайна сметка е нещастна. И в двата текста има сравнително щастлива развързка в полза на свободата на духа и идеите. Не на последно място – и двата текста са представителни за съответния период, в който са създадени.

Тоталитарната идеология по времето на социализма в Чехословакия принуждава голяма част от интелектуалците да преминат или в позицията на съпротивата (дисидентство), или в средата на културния ъндърграунд, или да емигрират. В нито един от тези случаи не настъпва процес на приспособяване към културната парадигма, диктувана от авторитарния режим. След 1989 г., от друга страна, няма единствено вярно в културата, което съвсем естествено отрицва вълната на постмодернисткото мислене в Чехия. Романът на Егон Бонди „Инвалидните брат и сестра“ от 1974 г. се превръща в манифестен за чешкия културен ъндърграунд, а „Лягай долу, звяр“ на Иржи Кратохвил, издаден през 2002 г., е представителен за чешкия постмодернизъм. Общ и за двата романа обаче е проблемът за *другостта* и за опитите на едно авторитарно управление да подчини различия, да го *приспособи* към себе си.

Ако „Инвалидните брат и сестра“ са метафора за света на ъндърграунда и съответно възникват като антитеза на социокултурната реалност на диктуваното от идеологията културно единство, то „Лягай долу, звяр“ е роман, роден в плуралистичната среда на постмодерното мислене. Първият роман е четиво, принудено да се спотайва в сенките на подземията и да се предава от ръка на ръка само сред посветени и доверени хора, било то дисиденти, или просто меценати на ъндърграунда. Другият разглеждан текст, от своя страна, е неограничаван от цензура, излязъл в огромни тиражи, анализиращ несполуките и абсурда на близкото си минало, което е все още болезнено.

Двата текста ни предлагат визии за другостта, инакомислието, неподчинението, но и за опитите на определения авторитарен апарат да подчини другия, дори да го заличи, да го измести в периферията или да го отчужди от обществото. В ъндърграунд романа „Инвалидните брат и сестра“ другите са т. нар. инвалиди (още инвалидни пенсионери). Те са най-нискостоящата прослойка, маргинали, аутсайдери, пенсионери, които получават пенсии, защото така е по-евтино за държавата, която ги изтиква встрани от своето ядро – и физически, и психологически инвалидите заемат периферията на обществените пространства на острова. Общественото разделение в романа е класово; Егон Бонди създава модел на тоталитарно общество; на върха на йерархията стоят „офицерите“, на следващото ниво са „хората“ заедно с „пострадалите“, а на

дъното на класовото разделение са „инвалидните пенсионери“ – неспособните на труд интелектуалци. Другостта тук е пародирана – инвалидите са метафора на чешкия културен ъндърграунд, който по времето на „нормализацията“ е алтернатива на официалната култура. Те не са физически, а социални инвалиди. Възрастта на героите не се посочва, но е ясно, че те са млади.

В „Лягай долу, звяр“ на Иржи Крадохвил другостта е по-различно представена. Изграден е отново образът на тоталитарен строй, който произвежда демони. Героите на романа са в ранна предюношеска възраст. Те са представители на селекцията на най-добрите от най-добрите. Тук имаме първи признак за другост. Ако при Бонди имаме тотални маргинали, то героите на Крадохвил са избраници. Децата са затворени в т. нар. Кладенец – нещо средно между военен лагер и секта, където трябва да бъде подменена тяхната идентичност и да им бъде внушена идеята за саможертва в името на реабилитирането на авторитета на тоталитарния режим. Другостта в единия случай е позитив – децата не са случайни, а са заслужили мястото си в Кладенеца, защото са най-добрите сред връстниците си в цяла Чехия. В следващия момент обаче тази другост трябва да бъде не просто унифицирана, а заличена. Идентичностите биват подменени чрез нови имена, еднакви дрехи (подобни на монашеско расо) и чрез религиозно-фанатично военно обучение. Разривът между идентичностите довежда до самоубийствата сред тези деца в по-зрялата им възраст.

Проблемът за другостта в „Лягай долу, звяр“ е силно усложнен – от едната страна стои угнетяващата и фанатизираща идеология на определения авторитарен режим, а от друга – опитите на този идеологически апарат да унифицира селектираната група от обществото (избраните деца), внушавайки им потребността да се самопожертват в името на доброто на тази идеология. Но има и още един аспект на другостта – това е будното съзнание на главния персонаж, който анализира, иронизира, но най-вече разбира ситуациите. Той е инакомислещият и се превръща в символ на другостта в антиутопичния роман. Не разбирането на ситуациите му спасява живота обаче, а именно умението да се приспособява.

Нека проследим как се модифицира въпросът за приспособимостта в двата чешки текста.

В ъндърграунд романа „Инвалидните брат и сестра“ Егон Бонди създава антиутопичен модел на т. нар. „нормализация“ в Чехословакия. Светът е мрачен, кален, гниещ, застрашен от скорошно изчезване, популацията е ситуирана на един единствен остров. Действието се развива около 2600 г. по времето на петата индустриална революция. Метафората „трупът на земята“, епитети като кална, мръсна, мазна вода, „сакаш фекалиите от всички милиарди години съществуване на земята са се кондензирали“², символизират погнусата на ъндърграунд интелектуалеца от авторитарния режим на Густав Хусак. Въпреки

² Бонди 1874: 107, соб. прев., А.А.

технологическия си напредък обществото се е върнало много назад в развитието си.

Двамата централни персонажи в романа А. и Б. са инакомислещите. Те са неспособни на труд. Давайки им пенсия, държавата смята, че губи по-малко, отколкото, ако ги накара да работят. Инвалидите са неудобни на тоталитарния режим, затова са изпратени в покрайнините на селата, където имат по-малка възможност да общуват с „хората“. Протагонистът А., автостилизация на самия Егон Бонди, е писател, есеист. Той е мисловен герой, интроверт. Чрез акта на писане той намира своя начин да запази в паметта на човечеството това, което знае. За него познаването на историята е от огромно значение за осъзнаването на движението на живота: „Развитието и ходът на историята и нейната диалектика представляват за мен постоянен източник на вълнение.“³

В романа „Инвалидните брат и сестра“ приспособимостта на инвалидите към останалата част от обществото е невъзможна, защото актът на приспособяване е равен на приемане на идеологическите парадигми. Нещо повече – обществото е с ясното съзнание, че тези същества трябва да бъдат изолирани, защото са различни, неконвенционални, не се вписват в общия фон, следователно са врагове на идеологията. Инвалидите обаче се превръщат в мисии в края на романа, защото именно те имат късмета да преживеят апокалипсиса и да пренесат знанието към новото поколение. Следователно другостта и не-приспособимостта към диктуваното отгоре единствено вярно възтържествуват в името на идеята за индивидуалността.

В постмодернистичния роман на Иржи Крадохвил „Лягай долу, звяр“ актът на приспособяване към определената ситуация е по-усложнен, защото не е толкова категорично отказан като в романа на Егон Бонди. В „Лягай долу, звяр“ героят юноша е избраникът, най-добрият сред връстниците си, развит е и физически, и интелектуално. Той трябва да бъде посветен в тайните на избраничеството, трябва да бъде научен да бъде лидер, за да поведе своите връстници към акта на публичната екзекуция в името на „най-справедливия социалистически строй“. Героят привидно се адаптира към ситуацията, в която е изпаднал, но и той, както героят на Егон Бонди А., е мисловен, анализира и преценява възможните си ходове. В нито един миг не загубва контрол над своето съзнание. Той е изследовател – подхожда към новия си живот с любопитство, изследва границите на допустимия риск и не ги преминава. Иначе казано, героят на Крадохвил е хамелеон, адаптира се към ситуацията, така получава достъп до териториите на врага, анализира ги в тяхното ядро и по този начин се превръща в един от малцината от лагера Кладенеца, доживели зрялост. В постмодерния антиутопичен роман са вплетени елементи на фантас-

³ Бонди 1974: 12, соб. прев., А.А.

тичното, приключенското, дневниковото повествование. Именно първолично-то разказване и детският поглед към събитията засилват ефекта на посланията и автентичността на художествените внушения.

Накрая, но не на последно място, трябва да споменем, че романите „Инвалидните брат и сестра“ и „Лягай долу, звяр“ създават негативни модели на тоталитарни общества, чиято цел е заличаване на индивидуалността и подчиняване на другостта, но от нашата гледна точка на съвременни читатели тези романи носят две много универсални послания и засягат две, за съжаление, съвсем актуални теми – за тероризма и за глобалното затопляне. Ъндърграунд антиутопията на Егон Бонди може да бъде четена през темата за нарушеното екологично равновесие, през проблема за глобалното затопляне и човешкото нехайство към природния ресурс. От своя страна, поводът Иржи Крадохвил да напише „Лягай долу, звяр“, е всъщност терористичният атентат в Ню Йорк от 11 септември 2001 г., който е абсолютен образец за опитите за надмощие над другостта и за подчиняване и заличаване на другия. Затова, освен че постмодерният антиутопичен роман предлага един изобличаващ модел на тоталитаризма от близкото ни минало, текстът успява да засегне и актуалния въпрос за терора, фанатизма, омразата към другия, което, както всеки ден се убеждаваме, е един все по-задълбочаващ се световен проблем.

Чрез двата чешки романа, които разгледахме, успяхме да изложим две възможни гледни точки към тоталитарното минало на Чехословакия, към проблема за другостта и към идеите за надмощие и приспособяване. Въпросите, свързани с неприемането на другостта, с опитите тя да бъде подчинена или неутрализирана, са съвсем актуални и, за съжаление, не са останали само в рамките на близкото ни минало.

Библиография

- Бурова 2014:** Бурова, Ани. *Литературата и фрагментаризираният свят*. София: Парадигма, 2014. 211 стр.
- Ванжура 2010:** Vanžura, Marek. Dystopie. – *Drakkar*, Pochmurná města, číslo 22., říjen 2010. Str. 4-6. (21.04.2017) [http://drakkar.sk/download/vydani/drakkar_2010_22_rijen.pdf]
- Ковтун 1982:** Kovtun, Jiří. Egon Bondy, Invalidní sourozenci. – *Svědectví*, roč. 17, č. 67, září 1982, str. 585-588. (21.04.2017) [http://www.scriptum.cz/svedectvi/svedectvi_1982_67.pdf]
- Новак 2010:** Novák, Josef „Faskal“. Antiutopie a dystopie: ošklivé světy, za které si lidé můžou sami. – *Drakkar*, Pochmurná města, číslo 22., říjen 2010. Str. 6-16.
- Пиларж 1999:** Pilař, Martin. *Underground. Kapitoly o českém literárním undergroundu*. Brno, Nakladatelství Host, 1999.

- Стрико 1991:** Strýko, Marcel. *Súrodenci Egonu Bondyho (předmluva)*. IN: BONDY, Egon. *Invalidní sourozenci*. Vydavatelstvo Archa, Praha. 1991. Str. 5-7.
- Фялова 2017:** Fialová, Alena. *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Academia. Praha, 2014. 817 s.